

Naturplaner – nu med kulturværdier

Af arkæolog, ph.d. stip. Aarhus Universitet, ekstern konsulent ved Vesthimmerlands Landboforening Mette Bjerrum Jensen og forstkandidat og natur- og miljørådgiver ved Vesthimmerlands Landboforening Erik Poulstrup

I hvilken grad det er muligt at konkretisere et aktivt samspil mellem naturplaner og kulturværdier? Kan naturplaner, udarbejdet med et tema om kulturværdier, bidrage til hensynsfuld arealforvaltning i det åbne landbrugslandskab?

Disse spørgsmål er forsøgt besvaret i et projekt under Vesthimmerlands Landboforening. Pilot- og demonstrationsprojektet om samspil mellem naturplaner og kulturværdier startede i sensommeren sidste år og afsluttes inden jul i år. Der er høstet gode erfaringer, og det lader til, at landmænd har større interesse i både natur- og kulturmiljøet end først antaget.

En naturplan er en frivillig plan, som en natur- og miljørådgiver udarbejder i samarbejde med landbofamilien. Planen indeholder anbefalinger på, hvordan der skabes større og bedre naturværdier på bedriften til glæde for hele familien – og for naturen. Landbruget er uden tvivl den vægtigste forvalter af landskabets ressourcer, men opfattes ofte som en forvalter, der primært handler indenfor de rammer, der er givet gennem lovgivning og økonomi. Naturplanen er et redskab, hvormed landmanden selv kan udstikke rammerne for en aktiv interesse i rollen som naturforvalter.

I løbet af de sidste to år er der udarbejdet over 700 naturplaner. Dette er primært sket ved de forskellige landbrugsrådgivningscentre i hele landet (Holbeck 2005). I Vesthimmerland har vi forsøgt at bygge bro mellem naturen og kulturværdierne ved at også forhold af kulturhistorisk interesse på bedrifternes arealer er kortlagt og beskrevet. Nærmere bestemt har det været målet at undersøge, i hvilken grad det er muligt at konkretisere et aktivt samspil mellem naturplaner og kulturværdier. Målet er at opnå hensynsfuld arealforvaltning i det åbne landbrugslandskab uden at reducere væsentligt i landbrugsbedrifternes produktionsgrundlag.

Projektets aktiviteter

Ti bedrifter blev udvalgt til at deltage i projektet. Deltagerne repræsenterer en forholdsvis stor aldersspredning og ni ud af ti er fuldtidslandmænd. Bedrifterne har på nær en enkelt også animalsk produktion. En enkelt er økologisk landmand.

Indledningsvist besvarede deltagerne via spørgeskemaer spørgsmål om deres kendskab til arealernes naturforhold og kulturværdier. De fleste havde nogen forhåndskendskab til kulturværdier, og flertallet fandt dem væsentlige i forhold til bedriften.

En meget væsentlig aktivitet i projektet var de gårdbesøg, der blev gennemført hos de deltagende lodsejere, men reelt indeholder naturplanen fire faser:

1. Først indsamles oplysninger på bedriften eksempelvis hvilken driftsform og hvilke naturområder og fortidsminder, der findes.
2. Disse fremlægges ved køkkenbordssamtaler hos landmandsfamilien. Ved en efterfølgende markvandring kortlægges de lokale forhold for natur og kulturværdier. Markvandringen er særligt værdifuld, for her besigtiges de aktuelle indsatsområder. Det er ofte her, de konkrete aftaler, som til sidst formuleres i handlingsplanen, tager form.
3. Herefter følger skrivebordsarbejdet, hvor sammenskrivningen sker. Ud over selve handlingsplanen indeholder naturplanen også en beskrivelse af bedriftens historie.

4. Sidste fase forløber fra det tidspunkt, hvor landmanden modtager naturplanen og benytter den som et planlægningsredskab.

Efter udarbejdelsen af naturplanerne har lodsejere vist anseelig større interesse i deres kulturværdier og kulturarvshensynet, og mange har oplevet forstærket ejerskabsfølelse for, og i flere tilfælde stolthed over, disse. Pilotprojektet har således efterladt det indtryk, at landmænd er meget interesserede i at få mere at vide om deres ejendoms kulturværdier, og at de hurtigt når en forståelse af rollen som natur- og kulturhistorisk arealforvalter.

Specifikt om kulturværdierne

Ved det kulturfaglige besøg foregik en større del af arbejdet end forventet i felten. Landmanden får erfaringsmæssigt meget ud af, at man i felten diskuterer de aktuelle forhold: Hvor præcis ligger den overpløjede gravhøj, og hvor mange grave kan stadig befinde sig under netop den? Det kan endvidere være svært at finde konstruktive løsninger på, hvordan de enkelte kulturspor kan bevares bedst muligt, hvis ikke man har taget en lokalitet i selvsyn. Dialogen er vigtig, da landmanden samtidig fortæller om fremtidsplanerne mht. eksempelvis nye læhegn, braklægning, dræning og alment markarbejde. Landmandens observationer om fund af oldsager deles også under feltbesøget, og samtidig kan man som arkæolog formidle sit forhåndskendskab til kulturværdierne og forstærke et engagement hos landmanden og den øvrige familie eller naboer, der deltager i markvandringen.

Markvandringen kræver naturligvis grundig forberedelse, som bl.a. omfatter sammenligninger mellem bedriftens arealer og Det Kulturhistoriske Centralregister (DKC) samt historiske kort fra Kort- og Matrikelstyrelsen. Vesthimmerland er fuldt opdateret med hensyn til de elektroniske beskrivelser af forhistoriske lokaliteter, så deri havde projektet den fordel, at det ikke var nødvendigt at sammenligne data med museernes arkiver. Den arealregulering som amterne har ansvaret for, blev undersøgt for eksempelvis udpegninger over beskyttede naturtyper (ferske enge, moser, heder, overdrev, strandenge og søer). Andre udpegninger af interesse omfatter bl.a. beskyttelseslinier for skove, åer og søer og

udpegninger på grundvandsområdet. Lokalisering af arealer i forhold til de internationale beskyttelsesområder er også indgået i analysen af arealreguleringen.

Kulturværdierne blev i naturplanerne beskrevet ud fra samme kriterier og i samme terminologi som naturværdierne med overskrifterne "Nuværende tilstand", "mål", "tiltag" og "forventet effekt". Hvert kulturelement, eksempelvis en gravhøj, en boplads under muldlaget, en bygning eller en landskabstype blev beskrevet som en kulturværdi, og en evt. trussel synliggjort. Et eksempel er pløjning for tæt til gravhøjen, hvor siderne skrider ud, og gravene i den dermed er truet af destruktion. Eller et andet eksempel: At stenkisterne under markvejen er en del af et sammenhængende kulturmiljø, der trues ved kørsel med alt for tunge landbrugsredskaber. Alle de synlige fortidsminder, der krævede en form for tiltag, blev beskrevet i planen. Under anbefalede tiltag blev der givet forslag til forbedring eller stabilisering af kulturværdiernes tilstand. Jf. ovenfor at stenkisterne kan understøttes, eller at to meters beskyttelseszone omkring højen kan markeres, så der ikke pløjes for tæt på. Ved overgroede gravhøje blev mulighederne for pleje diskuteret.

Desuden blev alle skjulte fortidsminder kortlagt, og der blev givet bud på tiltag med bevarende effekt. En del bo- og gravpladser (herunder overpløjede gravhøje) lå sådan i bedrifterne, at det var muligt for lodsejerne at tage dem ud af årlig drift. Det kan i nogle tilfælde lade sig gøre med omfordeling af brak. At hæve ploven lidt, og at fortsætte med at have kløvergræs i sædskiftet så humusindholdet i jorden vedligeholdes er andre eksempler på anbefalinger. I de tilfælde, hvor en projektdeltager ikke havde aktuelle planer om kulturbevarende driftsændringer, blev tiltag, der på længere sigt kan indpasses i bedriften, beskrevet.

Specifikt om naturværdier

Med de seneste årtiers ensidige fokus på produktionsoptimering er det ikke berettiget at forvente, at landmændene har et fuldt kendskab til den landbrugsnatur, der findes i landbrugslandskabet. I takt med at landbrugets dyrkbare arealer bliver samlet i større og større enheder, er der et stort behov for at klarlægge mulighederne og

behovet for at beskytte de naturelementer, der er tilbage. Naturen i hegn, enge, på skrænter, i søer og langs skoven er i den henseende værdifuld natur. I relation til projektets ønske om samspil med kulturværdier er det også konstateret, at der er her, de bedst bevarede kulturspor findes.

Mange muligheder for naturforbedring overses i den daglige drift, selvom der med ganske små midler og en beskeden indsats kan opnås stor effekt. Forvaltning af brakarealerne er et klassisk eksempel på dette. En umiddelbar naturforbedring kan være at forsøge at skabe så stor variation som muligt. Det gælder både variation i vegetationen, hvilket vil sige forskellighed blandt forekomne arter på en given lokalitet. Variation i vegetationstrukturen, herunder forskelle i højde, skaber også en dynamik. Da der er mangel på ekstensive og urørte arealer i det åbne land, gælder det om at omdanne disse urørte områder til aktive og varierede levesteder for naturens arter.

En nylig status udarbejdet over de sidste to års naturplansprojekter viser, at 58 % af de udførte tiltag bevarer eller plejer eksisterende natur, herunder overdrev, enge og andre naturområder. Dermed har tiltagene en god effekt på eksempelvis biodiversitet. Andre projekter går på at rydde og oprense søer og vandhuller, eller etablere nye søer og beplantninger. Naturplaner sætter også fokus på randzonerne, eksempelvis med etablering af striber med bar jord og sprøjtefrie arealer langs markernes ydergrænser. Barjordstriber viser sig at være den del af et jordbrugsareal, som bliver anvendt allermest, og det skyldes at mange fugle bruger stedet til støvbadning, og mindre pattedyr bruger det som færdselsåre. Et tiltag som udvidelse af det træbevoksede areal langs markerne til glæde for blandt andet insekter og vildt er også populært i naturplanerne. Desuden har naturplanen den indirekte effekt, at landmændene får større faglig viden om naturbeskyttelseslovens bestemmelser, braklægning langs vandløb og § 3-områder (Lund og Buur Holbeck 2005).

Kan naturplanen også bevare kultur?

Naturplanen har vist sig som et godt redskab til også at fremme hensynsfuld forvaltning af kulturspor. Gennem snak med en fagperson om kulturværdierne har landmanden fået større viden

om den enkelte kulturværdi omkring alder, sjældenhed, bevaringsgrad, bevaringstiltag og betydning for den lokale og den bredere kulturhistorie. Naturplanen er et effektivt redskab til at gøre landmanden opmærksom på nedpløjning af skjulte fortidsminder og give gode råd vedrørende eksempelvis sædskifte og pløjedybde.

Denne viden vil sandsynligvis blive delt med mange af de øvrige lodsejere i området, og naturplanen og beskyttelsen af kultursporene vil dermed få synergieffekt. I projektet har landboforeningen fungeret som et bindeled mellem to forvaltningsgrupper – landbruget og de tilsynspligtige institutioner i form af amter og museer – der traditionelt befinder sig i en interessekonflikt. Eksempler på sådanne situationer er, at landmanden har fundet kulturspor, men er tøvende over at ringe til museet af frygt for udgravning, eller at amtet har påtalt, at der pløjes for tæt på fortidsminder. Men i og med at kulturhistorikeren også var repræsentant for landboforeningen, var der ikke på forhånd risiko en interessekonflikt. Landmændene i projektet viste stor interesse for at vise fund frem, fortælle om hidtidige erfaringer med det lokale museum, spørge til lovgivningen og diskutere bevaringsmetoder, der tager udgangspunkt i bedriften og ikke kun i ”firkantede” regler.

Naturplanerne kan betragtes som lokale vidensbanker, da de indeholder et omfattende katalog over natur- og kulturværdierne på bedrifterne. De enkelte projektdeltagere har fået et større kendskab til det lokale landskabs historie og værdier. Denne viden vil sandsynligvis blive delt med mange af de øvrige lodsejere i området, og naturplanen og beskyttelsen af kultursporene vil dermed få den ønskede demonstrationseffekt.

Pilotprojektet har vist, at det i høj grad er muligt at konkretisere et aktivt samspil mellem naturplaner og kulturværdier. Det har været en optimal måde for en kulturhistoriker at møde de private lodsejere på, hvor landboforeningen har været ”katalysator”. Det faktum, at kulturhistorikere er kommet fra landboforeningen, åbner andre muligheder for dialog om bevarelse og beskyttelse af kulturværdierne. Gennem naturplanen med kulturværdier tilgodeser landmanden flere hensyn og anerkender bedriftens multifunktionalitet.

Kulturhistorie kan altså med fordel indarbejdes i en naturplan. Men fungerer en frivillig naturplan, kan man spørge? Den foreløbige status viser, at naturplanerne har inspireret landmændene til konkret at gå i gang med naturforbedrende eller plejende tiltag og har givet overblik over, hvordan tiltag kan foretages hensigtsmæssigt i forhold til bedriften (Lund og Buur Holbeck 2005). Det skyldes måske, at naturplanerne anerkender, at det er landmanden, der reelt forvalter landskabet. Fleksible og frivillige løsninger synes at være lettere at tilpasse til i driften end lovrestriktioner. Den foreløbige status viser dog også at ”driftsledelsesmæssige ændringer på selve dyrkningsfladen ikke er lette at komme igennem med” (Lund og Buur Holbeck 2005), så det kræver måske en egentlig økonomisk kompensation at indføre dyrkningsmetoder der er fortidsmindesånsomme.

Fødevareministeriet har udarbejdet en ny tilskudsordning for naturplaner som en del af Landdistriksprogrammet (Landscentret 2005), så det fremover vil være muligt at modtage op til 75 % støtte til

udarbejdelsen af en naturplan. I 2006 er der afsat 8 mio. kr. til dette. Det nye program sikrer desuden et tilskud til videreuddannelse af naturplanrådgivere. Rådgiverne skal fremover godkendes af Direktoratet for Fødevareerhverv, og kravet er 2 års erfaring indenfor jordbrug eller naturforhold. Det vil gøre det svært for kulturhistorikere at blive ansat som naturplansrådgivere, på trods af at status efter de første naturplaner viser at ”den historiske vinkel på naturplanen var inspirerende” (Lund og Buur Holbeck 2005) og der på den nyligt afholdte konference ’Naturplaner – nu og i fremtiden’ var enighed om at kulturmiljøet bør inddrages i naturplanerne (Naturplannetværket 2005). Forhåbentlig vil der også i fremtiden være mulighed for at gøre brug af kulturhistorisk konsulentbistand i naturplansarbejdet. Vi tror, at hvis kulturhistoriske værdier får spalteplads i fremtidige naturplaner, er der også en reel chance for at mange kulturspor vil blive bevaret!

Kilder

Bekendtgørelse om godkendelse af virksomheder og deres medarbejdere til bedriftsrådgivning, 2005

Eja Lund og Heidi Buur Holbeck 2005
Erfaringer fra projekt om naturplaner.
Landbrugsinfo, 14.09.05.

Holbeck H.B. 2005: Personlig meddelelse.

Landscentret 2005
Ny tilskudsordning til naturplaner på vej.
Landbrugsinfo,
http://www.lr.dk/lovogret/regelinfo/lp_pla20050416_tilskud_natpl.htm, 14.10.05

Naturplannetværket 2005
Konference tirsdag d. 8. marts 2005, Vejle fjord Centret: *Fremtidens naturplaner – et samspil mellem landbrug, myndigheder og borgere*.
Arrangeret af styregruppen for naturplannetværket.
Rapporten findes på
http://www.lr.dk/planteavl/informationsserier/aktuel_t/pl_aktuelt_05009_b1.pdf

<http://www.naturplaner.dk>